لێکۆڵینەوە

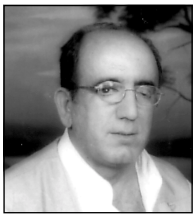

د. عادل گەرمیانی

چەند جیاوازییەکی نێوان ڕۆمان و چەشنەکانی دیکەی ئەدەب

ڕۆمان و چیرۆک دوو جۆرن لە جۆرەکانی پەخشانی ئەدەبی و هەریەکێکیان هەندێ سیمای تایبەتی لە ڕووی بونیاتنانی هونەرییەوە هەیە

ئەگەر لە ڕووی مێژوویییەوە بەراوردێ لەنێوان ئەم دوو جۆرە پەخشانی ئەدەبی بکەین، سەرنج دەدەین ڕۆمانی هونەری لە چیرۆکی هونەری کۆنترە لەڕووی سەرهەڵدانەوە. ڕۆمانی هونەری لە سەدەی هەژدەیەم لە ئەورووپا دەرکەوتووە و، دەستی بە نەشونما کردووە، بەڵام چیرۆکی هونەری بە پەخشانێکی هونەری تازە بابەت دادەنرێ و سەرەتای سەرهەڵدانەکەی بۆ کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم دەگەڕێتەوە و، لەم بارەوە د. عەلی جواد تاهیر دەڵێت: "چیرۆکی هونەری لە کۆتایی سەدەی نوزدەیەم لەسەر دەستی گی. دی. مۆپاسان هاتە کایەوە، هەرچەندە پێشتر چیخۆف هەوڵێکی باشی بۆ لەدایکبوونی چیرۆکی کورت دابوو"(١).

زۆربەی ڕەخنەگران و توێژەرانی هونەری چیرۆک لەسەر ئەوە ڕێک دەکەون کەوا موپاسان یەکەم چیرۆکنووسە بەشێوەیەکی هونەری سەرکەوتووانە چیرۆکی نووسیوەو، لەسەر دەستی موپاسان زیاتر ئەم جۆرە پەخشانە ئەدەبییە گەشەی سەندووە.

هۆی بایەخدانی موپاسان بەچیرۆک بۆ ئەو لایەنە دەگەڕێتەوە کەوا " ڕۆمان دەست نادات بۆ دەرخستنی واقیعی نوێی ئەو سەردەمە – ع.گ. _ کەوا لە هەندێ ساتی خێرا لە ژیاندا لەوانەیە لە لای مرۆڤی ئاسایی بێ نرخ بێ، بەڵام لە ڕاستیدا بایەخێکی زۆری هەیە"(٢). موپاسان لەو باوەڕەدا بوو کەوا چیرۆکی کورت دەتوانێ بەو ئەرکە هەڵبستێ. لێرەدا نابێ نکۆڵی لە ڕۆڵی چەند چیرۆکنووسێکی دیکە بکرێ، وەکو گۆگۆل، گۆرکی، فورستەر.. هتد. ناشبێ ڕۆڵی چیخۆف فەرامۆش بکرێ بۆ لەدایکبوونی هونەری چیرۆکنووسین لەسەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا، چونکە : " ئەگەر موپاسان گرێچن و ئەنجامی چاوەڕوان نەکراوی بە چیرۆکی بەخشی، چیخۆفیش بەرجەستە کردنی لایەنە وردەکانی ژیان و شێوازی ئەو بەرجەستە کردنەی بە چیرۆکنووسین بەخشی، تاکو بونیاتنانەکەی پتەوتر بکات و ببێتە خاوەن ئەو شێوە هونەرییەی ئەمرۆ پێوە دیارە. ئەمانە هەموو قەت دەوری گۆگۆل یا گۆرگی، یا فۆرستەر، یا.. هتد، پێشێل ناکات، چونکە لە پێناوی ڕزگارکردنی چیرۆکی کورت لە دەست و پێوەندی ڕۆمانسییەت و، دەسەڵاتی ئامۆژگاری کردن هەوڵیان دا.." (٣).

ئەوەی ڕۆمان لە هەندێ فۆرمی ئەدەبی دیکە وەکو شیعر و شانۆ جیا دەکاتەوە ئەوەی ڕۆمان بۆ خوێندنەوەی دەنووسرێ، بەڵام شیعر بۆ وتنەوە و شانۆ بۆ نمایشکردن دەنووسرێ، ڕۆمان سەر بە هونەری نووسینەوەیە، بەڵام شیعر و شانۆ سەر بە هونەری وتن و دووواندنە، چەشنی کردەوەو بیرکردنەوە بە شێوەی وێنە لەنێو شیعر و شانۆدا بەرجەستە دەکرێ، بەڵام لەنێو ڕۆماندا بەنووسین بەرجەستەی دەکرێ، وشەی چاپکراویش

وەکو (ئایان وات) دەڵێت: " تەمەنێکی درێژی هەیەو، لە تەمەنی نووسەرەکەی درێژترەو، دەسەڵاتێکی هەیە زیاترە لەوەی وشەی وتراوە هەیەتی. هەروەها ڕۆمان بەشێوەی تاکەیی دەخوێندرێتەوە، بەڵام لەوانەیە شیعر کارێکی کۆمەکی هەبێ لەکاتی خوێندنەوەیدا"(٤).

ڕۆمان و شانۆ لە ڕووی گێڕانەوەش جیاوازییان هەیە، چونکە لەکاتی گێڕانەوەدا: " ڕۆماننووس خۆی دەخاتە نێوان خوێنەر و ئەو واقیعەی دەیەوێ دەری بخات، بەڵام لە شانۆدا خوێنەر دەخرێتە بەردەم ڕووداوەکانی سەر شانۆ"(٥). هەروەها ڕۆمان لە ڕووی درامییەوە لە شیعرو شانۆ جیادەبێتەوە، چونکە لە جیهانی ڕۆماندا کۆمیدیاو تراژیدیا پێشکەش دەکرێ و دەخرێتە ڕوو دەبێتە مۆرکە سەرەکییەکی. لەم بوارەدا ڕۆماننووس پەنا وەبەر دەرخستنی هەندێ هەڵوێست و هەڵسوکەوتی کۆمیدیانە دەبات زیاتر بۆ ئەوەی پێوەندی نێوان دەقی ڕۆمانەکە و خوێنەوارەکی پتەوتر بکات، بەڵام ڕوڵی کۆمیدیا لە شانۆدا زیاتر بۆ ئەوەیە بینەر بەچاوێکی ڕەخنەگرانەوە واقیعەکە سەیر بکات لە کاتی گاڵتەکردندا بەو واقیعەی تێیدا دەژیت. هەروەها جیهانی ڕۆمان قوول و بەرفراوانە و، بەگەورەترین هونەر لە هونەرەکانی ئەدەب دادەنرێ، چونکە توانای وێنەگرتنی کەرتێکی گەورە لە سروشتی کۆمەڵ هەیە، هەروەها لە " ساختمانە هونەرییەکەی، شێوازی دەربڕینی شیعری و چیرۆکی و درامی بەخۆیەوە دەگرێ و وێنەی کۆمەڵی بۆ زیاد دەکات و، ویژدانی مرۆڤ و ئارەزووەکانی و چارەنووسی دەردەبڕێ"(٦).

ڕۆمان لە لای (ف. کۆژینۆف) داستانی سەردەمی نوێیە، بەڵام لە لای (جۆرج لۆکاش) داستانی بورژەواو زەمانە. ئەوەی ڕۆمان – بەپێی بۆچوونەکانی لۆکاش – لە داستان جیادەکاتەوە ئەوەیە: داستان بەکاری پێکەوەنانی شێوەیەکی گشتی و تەواوی ژیان هەڵدەستێ، کەچی ڕۆمان هەوڵی دۆزینەوەی لایەنە گشتییە شاراوەکەی ژیان دەدا. هەروەها پاڵەوانی داستان قەت وەکو نموونەیەکی تاکە کەسی خۆی پیشان نادات، چونکە چارەنووسی پاڵەوانەکەی چارەنووسی کۆمەڵێ خەڵکە، کەچی لە نێو ڕۆماندا ئەم لایەنە مەرج نییە، هەروەها ڕۆمان داستانی جیهانێکی بی خواوەندە، کەچی لە نێو داستاندا لەوانەیە ململانێ لەگەڵ خواوەندێک بەدی بکرێت.(٧).

ڕۆمان وەکو ژانرێکی ئەدەبی، لە نەبوونییەوە نەهاتووەتە کایەوە، بەڵکو تا ڕادەیەک سوودی لە زمانی شیعری پاراوو، شێوەی گێڕانەوەی نێو حیکایەت و چیرۆکەکانی ڕۆمانسداو، جۆری گفتوگۆی شانۆیی و، سێ بنەما سەرەکیەکانی ئەدەبی ئەغریقی:

یەکەی ڕووداو، یەکەی کات، یەکەی شوێن، وەرگرتووە، بەڵام ئەو حاڵەتانەی هەڵچوون و

هەڵوێستی سۆزداری لەنێو شیعردا وەبەرچاو دەکەوێ" زۆر دوورە لە سروشتی ڕێڕەوی ڕیالیزمی نێو ئەدەب، بەپێچەوانەی ئەوەی پێویستە لە ئەدەبی ڕیالیزمیدا هەبێ لە شیکردنەوەی ئەنجام و بە دەستەوەدانی نێو هونەری چیرۆکنووسیندا"(٨).

ڕۆمان لە ڕووی دراميیەوە لە شیعرو شانۆ جیادەبێتەوە، چونکە لە جیهانی ڕۆماندا کۆمیدیاو تراژیدیا پێشکەش دەکرێ و دەخرێتە ڕوو دەبێتە مۆرکە سەرەکییەکی

ئەوی ڕۆمان لە ڕۆمانس لە ڕووی ئەدەبی جیا دەکاتەوە ئەوەیە، ڕۆمان هەوڵی خۆنزیکخستنەوە لە بارودۆخی ژیانی ئادەمیزاد لەنێو کۆمەڵ دەدا، بە پێچەوانەی ئامانجی ڕۆمانس لە خولقاندنی جیهانێکی میسالی دوور لە کێشەکانی کۆمەڵ، بۆیە ڕۆمانس بە " ئەدەبی هەڵاتن لە واقیع ناسرا، چونکە بەرەو خەیاڵی خوێنەوارو سۆزەکانی ئاراستە دەکرا"(٩). ئەم بایەخدانە بە خەیاڵ لەنێو ڕۆمانیشدا هەیە، بەڵام بەشێوەیەکی هونەری هەمان واقیعی کۆمەڵەکەی دیسانەوە خەڵق دەکاتەوە، ئەم لایەنە زیاتر مۆرکێکی هونەریی بە لایەنە ڕیالیزمیەکەی نێو جیهانی ڕۆمان دەبەخشێ و، لە وێنەگرتنێکی فۆتۆگرافیانە دووری دەخاتەوە. هەروەها ئەوەی ڕۆمان لە ڕۆمانس جیا دەکاتەوە ئەوەیە" ڕۆمان بایەخێکی زۆر بە وێنەگرتن و شیکردنەوەی جیهانێکی ناسراو دەدا، کەچی ڕۆمانس بایەخ بە دەرخستنی خەونە شاراوەکانی ئەو جیهانە دەدا"(١٠). هەروەها پاڵەوانی ڕۆمانس، وەکو مۆرس شرۆدر دەڵێت: " توانای هەیە بەردەوامی بەچیرۆکەکەی ببەخشێت، بەڵام کەسی سەرەکی ڕۆمان لەژێر کۆنترۆڵێکی توندی ڕۆمانسیدایە"(١١).

بۆیە ڕۆمانس بە " ئەدەبی هەڵاتن لە واقیع ناسرا، چونکە بەرەو خەیاڵی خوێنەوارو سۆزەکانی ئاراستە دەکرا

چیرۆک و ڕۆمان، وەکو دوو ژانری ئەدەبی، لە ڕووی قەوارەی بچووکی و درێژییەوە چەند چەشنێکیان هەیە، وەکو ڕۆمانی کورت، ڕۆمانی درێژ، چیرۆکی کورت، چیرۆکی درێژ، کورتیلە چیرۆک. ئەم چەشنانە بەپەخشانی ئەدەبی

دەژمێردرێن هەتا ئەگەر خەیاڵی، یا زانستی یا مێژوویی، یا ڕیالیزمی بن. ڕستەیەکی چاکیش لە پەخشانی ئەدەبیدا، وەک (فلۆبیر)ی ڕۆماننووس دەڵێت:"دەبێ هەر دێڕێک شیعر بێ بە ئاسانی نەگوردرێت و، ئاوازدار بێت و هاوشانی مۆسیقای ناو شیعر بێ"[12].. ئەو، لایەنانەی فلۆبێر داوای دەکا تام و چێژێکی هونەری باشتر بەجیهانی هونەری دەقی ڕۆمان، یان چیرۆکەکە دەبەخشێت.

ڕۆمان جیاوازیی نێوان دیاردە و ڕاستی چارەسەر دەکات

ڕۆمان لە ڕووداوێک گەورەترە و، هەروەها لە چیرۆکێکیش گەورەترە.

ئەگەر گەشتێک بە نێو پێناسەکانی ڕۆمان بکەین دەبینین هەر ڕۆماننووس و ڕەخنەگرو لێکۆڵەرەوەیەک بەشێوەیەک پێناسەی دەکات، چونکە بەدیهێنانی پێناسەیەکی گشتی بۆ ڕۆمان بەشێوەیەک هەموو ڕۆشنبیران پێی قایل بن کارێکی ئاسان نییە. هەبوونی چەندین پێناسەش بۆ ڕۆمان سوودێکی بەدەرخستنی هەل و مەرجە هونەرییەکانی ڕۆمان گەیاندووە و، هەر پێناسەیەک چەند تیشکێکی خستووەتە سەر چەند لایەنێکی هونەریی ڕۆمان. بۆ نموونە جۆن هوڵبرن جەخت دەکاتە سەر فەرامۆش نەکردنی بەکارهێنانی خەیاڵ لە بواری ڕۆماننووسیندا و دەڵێت: " دەبێ ڕۆمان لە جیهانەکەمان ڕزگارمان بکات و، بەرەو جیهانەکەی ڕێگای کۆچکردنمان بۆ خۆش بکات"[13]. لاینل ترلنگ لەو باوەڕەدایە ڕۆمان " جیاوازیی نێوان دیاردە و ڕاستی چارەسەر دەکات"[14]. لەبارەی سروشتی ڕۆمان ئارنولد کیبتل دەڵێت:" ڕۆمان چەند چیرۆکێکی پەخشانداری ڕیالیزمییە و، خاوەن درێژییەکی دیاریکراوە.. ڕۆمان لە ڕووداوێک گەورەترە و، هەروەها لە چیرۆکێکیش گەورەترە.."[15]. لە بارەی ئەرکی ڕۆمان (بیلنیسکی) دەڵێت: " شێوە و بارودۆخی ڕۆمان گونجاوترە بۆ پێشکەشکردنێکی شاعیرانەی مرۆڤ..."[16]. لە بواری جیهانی بەرجەستەکردن لەنێو ڕۆماندا، د. مکارم العمری

ڕۆمان لە چیرۆک جیا دەبێتەوە، چونکە چیرۆک تەنیا ساتێک لە ژیانی کەسەکە، یان کارەساتێک، لە ماوەیەکی دەستنیشانکراودا بە سەریا دێت، بەرجەستە دەکات

لەو باوەڕەدایە" ڕۆمان بەرهەمێکە ژیانی کەسێک، یا چەند کەسێک، بەشێوەیەکی بەرفراوان و لە چەند ڕوویەکەوە دەگێڕێتەوە. ڕۆمان پەرەسەندنی ژیانی ئەو کەسە، یا کەسەکان، لە بواری کارلێکردن و کارتێکردن لەگەڵ بارنەی ئاڵۆزیی ژیاندا ڕوون دەکاتەوە و لەم حاڵەتە ڕۆمان لە چیرۆک جیا دەبێتەوە، چونکە چیرۆک تەنیا ساتێک لە ژیانی کەسەکە، یان کارەساتێک، لە ماوەیەکی دەستینشانکراودا بە سەریا دێت، بەرجەستە دەکات..."[17].

لە بواری پێوەندیی ڕۆمان بەژیانەوە حیکمەت محەمەد کەریم لەو باوەڕەدایە: " مادام ژیان کۆتایی نایەت، شێوە و چۆنیەتی نووسینی ڕۆمانیش لەبن نایە، چونکە جیهانی ڕۆمان جیهانی ژیانە. ژیان بەواتا ریالیست و لە ریالیست چووەکەی مرۆڤ و کۆمەڵ"[18].
هەروەها دەربارەی بایەخی مەنەلۆگ و دیالۆگ لەنێو ڕۆماندا دەڵێت: " گرنگترین ڕۆمان، لە چڕی و پڕی لە دەربڕینی مەنەلۆگ و دیالۆگدایە، لە باسکردنی کێشە سایکۆلۆژییەکانی مرۆدایە"[19].

هەرچەندە ڕۆمان بەرهەمێکە حیکایەت و چیرۆک بەشێوەی پەخشانێکی هونەری دارێژراو دەگێڕێتەوە، بەڵام لەنێوان چەشنەکانی چیرۆک و چەشنەکانی ڕۆمان هەندێ جیاوازی بەدی دەکرێت:

١- لە کورتیلە چیرۆک و چیرۆکی کورتدا سەرەتای چوونە نێو گێڕانەوەی ڕووداوەکە زۆر خەست کراو دەبێ، ئەم خەستییە لەنێو چیرۆکی درێژدا نەختێ فراوانتر دەبێتەوە، بەڵام هەرچۆنێک بێ ناگەنە مەودا فراوانەکەی ڕۆمان لە تەرخانکردنی زیاتر لە لاپەڕەیەک بۆ ئەو سەرەتایە.

٢- لە نێو جیهانی ڕۆماندا زیاتر لە گرێچنێکی لاوەکی هەیە بۆ زیاتر دەرخستنی سروشتی پەرەسەندنی هێڵی گرێچنی سەرەکی نێو ڕۆمانەکە. ئەم لایەنە لە نێو کورتیلە چیرۆک و چیرۆکی کورتدا بەدی ناکرێت و، لەوانەیە لە نێو چیرۆکی درێژدا بەدی بکرێت. لێرەدا ئێمەش دەتوانین بڵێین" لە ڕۆماندا وەک چیرۆک تەنیا گرێیەکت نییە بکرێتەوە، بەڵکو وەکو وتمان لە زنجیرە گرێ یان ڕووداوێک پێک دێت..گەر گرێیەکی تا کۆتایی ڕۆمانەکە نەکرایەوە، ئەمە بێ توانایی ڕۆماننووسەکە دەرناخات، بەڵکو هەر وەک ژیانی ڕۆژانە زۆر گرێ هەیە بێ کردنەوە دەمێنێتەوە"[20].

٣- کۆتایی لە کورتیلە چیرۆک ئەنجامێکی چاوەڕوان نەکراوی هەیە، بەڵام لە چیرۆکی کورتدا کۆتاییەکە سروشتییە، لەنێو ڕۆماندا هەندێ جار کۆتایی نییە، چونکە نەبوونی کۆتایی مەبەستێکی ڕۆماننووسە لە بەردەوامی ژیان دەردەخات ، هەبوونی کۆتایی لە

نێو ڕۆماندا پابەندە بەسروشتی پەرەسەندی گرێچنە سەرەکییەکەی نێو دەقەکە.

٤- لە کورتیلە چیرۆکدا تەنیا کەسێک پێشکەش دەکرێ، بەڵام لە چیرۆکی کورتدا کەسێکی سەرەکی و چەند کەسێکی لاوەکی پیشان دەدرێ و، لەنێو ڕۆماندا لە توانادا هەیە زیاتر لە پاڵەوانێک و، چەندین کەسی سەرەکی و لاوەکی پیشان بدرێت وەکو نموونەی چەندین خێزانی نێو کۆمەڵ. هەریەک لەم کەسانە شوێنی خۆیان لە ژیانی نێو ڕۆمانەکەدا دەزانن و شوێن پەنجەیان دیارە، لە کورتیلە چیرۆکدا مەودایەکی وات نییە لە پاڵەوانێ زیاتر بکەیتە سەرەکی و ببێتە برادەستی نووسەرو خوێنەر"(٢١).

٥- کات لە کورتیلە چیرۆکدا چرکەیەکە، یا ساتێکە، بەڵام لە چیرۆکی کورتدا کاتەکە دەگاتە چەند ڕۆژێک، یان چەند هەفتەیەک و، لەنێو ڕۆماندا مەودای کاتەکە بەرفراوانە بەشێوەیەک تەمەنی پاڵەوان لە سەردەمی منداڵییەوە تا دەبێتە پیاوێکی خاوەن دەسەڵات لەنێو کۆمەڵدا پیشان دەدات.

٦- پانتایی شوێن لە کورتیلە چیرۆکدا هەر زۆر کەمە، بەڵام لە چیرۆکی کورتدا هەندێک فراوان دەبێتەوە و لە ڕۆماندا پانتایی شوێن ئەوەندە فراوان دەبێتەوە دەگاتە ڕادەی دەرخستنی توبۆگرافیای شارێک، لەم بارەیشەوە ڕۆمان بە زادەی شارستانییەت دادەنرێت.

٧- وێنەی هونەری لەنێو کورتیلە چیرۆک و چیرۆکی کورتدا هەر زۆر کەمە، بەڵام لە چیرۆکی درێژدا بەسروشتی بەسەرهاتی پاڵەوانێک پابەندە. لەنێو ڕۆماندا، جگە لەو پابەندییەی بە سروشتی بەسەرهاتی پاڵەوان و کەسە سەرەکییەکانی نێو ڕۆمانەکە، وێنەی هونەریی زیاتر لایەنی بەکارهێنانی خەیاڵی هونەریی لەنێو دەقەکە دەردەخات لە بواری کارکردنی دەقەکە لە هەست و هۆشی خوێنەوارەکەی.

٨- ئاخاوتنی نێو کەسەکان (دیالۆگ) و خۆدواندن (مەنەلۆگ) لە نێو کورتیلە چیرۆک و چیرۆکی کورتدا زۆر بەکار ناهێنری و لە مەودایەکی ماقووڵ تەوزیف دەکرێ، بەڵام لەنێو ڕۆماندا بایەخێکی زیاتری پێ دەدرێ، چونکە زیاتر سروشتی کەسێتی پاڵەوان و کەسەکانی دیکە دەردەخات.

٩- قەوارەی کورتیلە چیرۆک (٥٠٠-١٥٠٠) وشەیە، قەوارەی چیرۆکی کورت(٥-٦) هەزار وشەیەو"(٢٢). قەوارەی چیرۆکی درێژ (٢٠-٣٠) هەزار وشەیە، بەڵام قەوارەی ڕۆمانی کورت(٤٠-٦٠) هەزار وشەیە و قەوارەی ڕۆمانی درێژ لەوانەیە بگاتە(٢٠٠) هەزار وشە"(٢٣).

١٠- له ساختمانی گشت ڕۆمانێکدا چەند هەواڵێک، یا چەند حیکایەتێک، یا چەند چیرۆکە کورتێک، یا چەند ڕووداوێک، بەدی دەکەین، چونکە پانتایی ڕۆمان بەرفراوانە و لە توانای ڕۆماننووسدا هەیە چەندین نموونە لە بەسەرهاتەکانی پاڵەوان و کەسە سەرەکییەکانی نێو جیهانی ڕۆمانەکەی بەرجەستە بکات، لە چیرۆکی کورتدا " ڕووداوێک پاڵەوانەکان دەجوڵێنێ تا دەگاتە پۆپە و وردە وردە خاو دەبێتەوە، بەڵام ڕۆمان پێویستی بە زنجیرە ڕووداوێکە، کە زۆر بە توندی پێکەوە بەندن و لێک نابچڕن و وا لە خوێنەوار دەکات لەگەڵ ڕووداوی یەکەم بهەژێ و بە پەرۆشییەوە چاوەڕێی ڕووداوی دووەم یان ئەڵقەی دووەمی ڕووداوەکە بکات"(٢٤). ڕۆمان: " ئەو سەربەستییە پێویستە بۆ هونەرمەند دابین دەکات ئەگەر ویستی وێنەی ژیان بەشێوەیەکی تەواو بگرێت"(٢٥). ئەم بەرفراوانییە لە جیهانی ڕۆماندا بەدی دەکرێ لە بواری چیرۆکدا بەدی ناکرێ، چونکە لە چیرۆکدا ناتوانرێ زیاتر لە یەک دوو بەسەرهاتی پاڵەوان پێشکەش بکرێ. لێرەدا دەتوانین بڵێین: " کەم و کورتییە هونەرییەکان لە چیرۆکی کورتدا زیاتر ڕوون و ئاشکرایە لە چاو ڕۆماندا"(٢٦). هەروەها وەکو حوسێن عارف لە بەرگریکردنی لە ڕۆمانەکەی (شار) بەرامبەر بەرەخنەی ڕەئوف حەسەن، ئاماژەی بۆ دەکات، کەوا: " هەر ڕۆمانێک و شاریش لەگەڵدا هەر لە بنەڕەتەوە بریتییە لە زنجیرەیەک چیرۆکی کورت، کە بەیەک تەوەرەوە دەبەستێتەوە. یان چەند تەوەرێک.. " هەروەها ئاماژە بۆ دوو لایەنی دیکەی نێو ڕۆمان دەکات و، دەڵێت: " یەکەم زنجیرە کارەسات و بەسەرهاتەکان لە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ یەک بەندی یەکترن، دووەم بەستنەوەی کارەسات و بەسەرهاتەکان بەکەسانێکەوە کە لە چوارچێوەی کات و شوێنێکی دیاریکراودا بەپێی سنووری ڕۆمانەکە هەڵدەسووڕێن"(٢٧).

١١- هەڵوێستی ناو ڕۆمان ترپەیەکی لەسەرخۆی هەیە، بەڵام لەناو چیرۆکی کورتدا ترپەی هەڵوێست خێراترە(٢٨). ئەمەش لەبەر ئەوەیە: ڕۆمان نزیکترە لە قووڵبوونەوە لە گۆشەکانی کات، بەڵام چیرۆکی کورت نزیکترە لە قووڵبوونەوە لە گۆشەکانی دەروون(٢٩)

١٢-درێژەی ڕۆمان قاڵبەکەی دەستنیشان دەکات، بەڵام لە چیرۆکی کورتدا قاڵبەکەی درێژییەکەی دەستنیشان دەکات(٣٠).

١٣- ڕۆماننووس لە هەوڵدانەکەی بۆ دەرخستنی واقیعی ژیانی پاڵەوانەکەی، خۆی لە قەرەی زیاتر لە بوارێک دەدا، بەڵام قەوارەی ئەو هەوڵدانە لەنێو چیرۆکی کورتدا

شێوەکەی تەسکتر دەبێتەوە تاکو لەگەڵ مەودای چیرۆکەکە بگونجێت.

١٤- لە چیرۆکی کورتدا هەندێ جار زیاتر لە کەسێک ڕۆڵی کەسێتی خۆی دەنوێنێ، بەڵام نابێ ئەو کەسانە لە یەکتر جیا بن و سەربەخۆ بن، بەڵکو دەبێ پێوەندییان بەیەکترییەوە هەبێ، کەچی ئەم دیاردەیە لەنێو ڕۆماندا بەپێچەوانەیە"[٣١]. واتە کەسانی نێو ڕۆمان کەسێتی تایبەتی و سەربەخۆیی خۆیان هەیە و کێشە و گرێچنی ڕووداوی تایبەتیی خۆیان هەیە کار لە سروشتی گرێچنی سەرەکی ژیانی پاڵەوان دەکات.

١٥- درێژی ڕۆمان نابێتە هۆی هاوتەریبی بوونی لەگەڵ یادنامە و خودنامە و نووسینێکی مێژوویی و، لەم جۆرانە زیاتر پەنا وەبەر بەڵگەنامە و کاتی رابردوو و، بەکارنەهێنانی خەیاڵ لە نێو گێڕانەوەی بەسەرهاتە راستەقینەکاندا دەبرێ، بەڵام لە تەکنیکی ڕۆماندا، بەتایبەتی لە ڕۆمانی مێژووییدا بەرگێکی هونەریی و خەیاڵی وەبەر ڕووداوەکان دەکرێ، هەروەها ڕۆماننووس سەربەستە لە بەکارهێنانی هەردوو کاتی رابردوو و ئێستا لە نێو گێڕانەوەی ڕووداوەکاندا و، ئەو بایەخەش بەتۆمارکردنی بەڵگەنامە بۆ دەرخستنی ڕاستی و نادروستی ڕووداوەکان نادرێت، چونکە راستە ڕۆمان چیرۆکێک دەگێڕێتەوە، بەڵام مەرج نییە بچێتە بنج و بنەوانی ڕاستی و ناڕاستییەکەیەوە لەکاتی گێڕانەوەکەیدا. ئەوەی مێژوونووس لە ڕۆماننووس جیا دەکاتەوە:" مێژوونووس پشت بەڕووداوەکان و هەموو لایەنەکانی دەبەستێت و، ئەو بایەخە بەوێنەی هونەری نادات، هەروەها بایەخ بەخەیاڵ یا دۆزینەوەی تۆمەکانی داهاتوو نادات، چونکە هەموو کۆششێکی ئاراستەی ڕاستییەکانی مێژوو دەکات و، لە گێڕانەوەیەکی مێژوویی راپۆرت ئامێز نەخش دەکات، بەلام لەوانەیە ڕۆماننووس هەندێ وردەکاری ڕووداوە مێژووییەکان پشت گوێ بخات و، کیفایەتی خۆی لە هێڵە سەرەکییە مێژووییەکان وەربگرێ، چونکە تێڕوانین و بۆچوونی خۆی هەیە بەرامبەر بە مێژوو دەینووسێ، نەک بەسەرهاتە مێژووییەکان بگێڕێتەوە"[٣٢].

١٦- کەمی ژمارەی وشەکانی چیرۆک لەچاو ڕۆماندا زیاتر بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە: " چیرۆکنووس رستەیەک نانووسێ سود بەخش نەبێ، چونکە هەموو وشەیەک (لەناو چیرۆکەکە) لەسەر ژمێردراوە و، دەبێ هەوڵ بدات (ڕەصید)ی لە وشەکان لەملاولا پرش و بڵاو نەکاتەوە، چونکە تەسکی شوێن و کات ئەو بوارەی پێ نابەخشێ وشەکانی بەفیڕۆ بڕوات"[٣٣].

١٧- تەسکی بواری شوێن و کات لە ڕۆماندا بەدی ناکرێ، چونکە ڕۆماننووس دەتوانێ بە

سەربەستی بچێتە نێو جیهانی وەسفی شوێن و گێڕانەوەی ڕووداو و بەسەرهاتەکاندا و نەخشەکێشانی وێنە هونەرییەکانی نێو جیهانی ڕۆمانەکە، کەچی چیرۆکنووس ناتوانێ بەم کارانە هەڵبستێ، چونکە لە کورتیلە چیرۆک و چیرۆکی کورتدا ناتوانێ هەموو شتێک لەبارەی بەسەرهاتەکانی پاڵەوانەکە بڵێت، بەڵکو زیاتر چەند لایەنێکی مەبەستدارو کاریگەری هەڵدەبژێرێ. ئەم لایەنە لەنێو چیرۆکی درێژدا بەم شێوەیە نابێ و، لەوانەیە تا ڕادەیەک هاوتەریبی نێو ڕۆمانی کورت بێ. ڕاستە هەندێ چیرۆک درێژەداری تێدا وەبەرچاو دەکەوێ لە بواری بەرجەستەکردنی هەندێ لایەن لە ژیان و ژینگەی پاڵەوان، بەڵام خوێنەواری ئەم جۆرە چیرۆکانە هەر لە ئەنجامدا هەست بە جۆرە خەست کردنێک لە بواری وەسفدا دەکات ئەگەر ئەو جۆرە چیرۆکانە لەگەڵ هەندێ دەقی ڕۆماندا بەراورد بکرێ، چونکە ڕۆمان:" بواری شیکردنەوە و وەسفکردنی زیاتر تێدا هەیە و، دەتوانێ زیاتر لە گرێچن و کەس و حاڵەتێک دەربخات و، تەنیا یەک ئامانجی نییە"(٣٤). هەروەها لە ڕۆماندا" چەند فاکتەرێک هەیە لەوانەیە بەشێوەیەک بچێتە ناو گیانیەوە بنەما ناوەندییەکەی نەدۆزێتەوە، چونکە زیاتر لە خاڵێکی ناوەندی سەرنجراکێشی تێدا هەیە، بەڵام لە چیرۆکی کورتدا ڕێگا بەم شێوە دابەشکردنە نادرێ و، دەبێ بیرە سەرەکییەکەی ڕوون و سەرنجراکێش بێ"(٣٥).

ئەگەر لەپاش ئەم دەرخستنەی هەندێ جیاوازیی نێوان ڕۆمان و چیرۆکدا، بڕوانینە سروشتی بونیاتە هونەرییەکەی دەقی" مەسەلەی ویژدان"ی ئەحمەد موختار جاف، کەوا لە ساڵی ١٩٢٨دا نووسراوە و لە ساڵی ١٩٧٠ دا چاپ کراوە، بەڕاشکاوی دەتوانین بیخەینە خانەی ڕۆمانی کورتەوە، چونکە ئەم لایەنانەی تێدا وەبەرچاو دەکەوێ:

١- جگە لە زۆرابی پاڵەوانی ڕۆمانەکە، چەند کەسێکی دیکە هەن ڕۆڵی کاریگەری خۆیان لە ساختمانی ڕووداوەکان دەنوێنن و، هەر یەک لەم کەسانە خاوەن گرێچنی لاوەکی خۆیانن، بۆ نموونە: خاوەن دوکان، بازرگان، ئاغای دەربەگ، سەرۆکی قەزا، مەلای مزگەوت....هتد.

٢- کاتی نێو دەقەکە سەردەمێکی بەرفراوان لە تەمەنی زۆرابی پاڵەوان لەنێو کاتی منداڵییەوە تاکو دەبێتە سەرۆکی قەزا دەگرێتە خۆ.

٣- بابەتی دەقەکە درێژترە لەوەی لە نێو چیرۆکێکدا هەقی خۆی پێ بدرێ، هەروەها مەودای دەقەکە درێژتر دەبووەوە ئەگەر ڕۆماننووس لە خاڵی ناوبژی کردنی زۆراب لە نێو دوو عەشرەتەکە نەوەستابایە و، دوا لاپەڕەی بەسەر نێوەیی بەجێ نەهێشتایە. ئەم

گومـان لێکردنه له دووتوویێ ڕوونکردنەوەکەی د. ئیحسـان فوئـادیش له کۆتایی دەقـەکه ئامـاژەی بۆ کراوه و، لەم بارەیـەوه دەڵێت:" کۆتایی چیرۆکەکـه، که بەتـەواوی ئاشکرا نەبووه، چونکه بەشـێوەیەکه خستمیه بـەر ئەو پرسیارو گومـانەی که ئایا چیرۆکەکه زۆرتر نەبووه و هیـچی لێ نەفەوتاوه؟ بەتایبـەتی که لێی نەنوسرابوو (تمت) یا (تەواو بوو) یا (کـۆتایی هات). جا هەرچـەنده دوا لاپەڕەی دەسـتنووسـەکه به نیـوەی بەجێ هێڵراوه وه شێوەی دوا ڕستەش ئەتوانرێ ببێ به بەڵگەیەک"(٣٦).

ئەم لایەنانه ڕێی ئەوەم پێ دەدا کـەوا بڵێم، دەقی " مـەسـەلەی ویژدان" ڕۆمـانێکی کورتی تەواو نەکراوەیه و، ئەم تـەواو نەکردنەی دەقـەکه یا بۆ هاندانی ئـەو کەسـانه لەو سـەردەمـه دەقەکـەیان خوێندووەتـەوه دەگەڕێتەوه، کـەوا ئارەزووی تەواوکردنـی ڕووداوەکانی دەقەکه له لای ڕۆمـاننووسـەکـەیان تێکداوه، یا ئـەوەتا ڕۆمـاننووسـەکـه لەو سـەردەمـه هـەوڵی نەداوه تەواوی بکات.

لـه ڕووی بابـەتـەوه، د. عـــەبدوڵلا دەباغ دەربارەی" مـــەســـەلەی ویژدان" دەڵێت:" ئـەو لێکچـوونه گـەورەیـەی نێـوان ئەم ڕۆمـانه و نێـوان مـۆرکی فـێـرکـەرەیی و بونیـات نەریی (التكوينی) ڕۆمـانـی زیرەکـان- روایه الشطار" لایەنێکه نابێ فـەرامـۆش بکرێ، بەڵکو دەتوانین بڵێین بێ یەک و دوو ڕۆمانەکەی ئەحمەد موختـار جاف ئاوێتەکردنێکی دیاره بۆ یەکـەم جـاره - دوا جـاریشـه تـا ئێـسـتـا - له ئەدەبی کـوردیدا له نێـوان ئەو دوو چـەشنه ڕۆمانه"(٣٧).

ئەم جـۆره دان پیـانانه به لایەنی ڕۆمـانیـەتی مـەسـەلەی ویژدان له لایەن د. عـیـزەدین موستەفا ڕەسوڵیش، له پێشەکی وەرگێڕانه عـەرەبییەکەی ئەم دەقه لەلایەن نـووسـەری ئەم توێژینەوه، ئامـاژەی بۆ کراوه و دەڵێت "چیرۆکی مەسەلەی ویژدان له ڕووی جۆرەوه بابەتی نووسینی ڕۆمانێکی درێژه له چیرۆکی کورتا خەست کراوه"(٣٨).

ئەم دیاردەیه لەنێـو سـروشـتی سـەرەتای ڕۆمـانی عەرەبیش له عێراقدا بەدی دەکرێت و، لەم بارەوه د. عبد الاله ئەحمـەد دەڵێت: "هەندێکیـان بریتی بووه له ڕۆمـانێکی کورت کراو تێـیـدا زۆری ڕووداو و زۆری کـەسـەکـان و بەرفـراوانی پانتـایی شـوێن و مـەودای کـات بەشـێـوەیەک بوون له قـەوارەی چیرۆکی کـورت دەرچوون، چونکه زیاتر لـه هـەڵوێستـێک له هەڵوێستەکانی ژیان، یا لایەنێک له لایەنەکانی دەردەخات"(٣٩).

٤- شێـوه ساکارییەکی وەسـفی شوێن و دەوروبەر لـه نێو دەقـەکەی " مەسـەلەی ویژدان" دا له نێـو ڕۆمانـه سـەرەتاییـەکانی نێـو ڕۆمـانی عەرەبیش له عێراقدا بەدی دەکرێ، وەکو

ڕۆمانەکەی " جلال خالد" ی مەحموود ئەحمەد ئەلسەید، کەوا لە ساڵی ۱۹۲۸ دا چاپ کراوە.

٥- ئەو دیالۆگ و مەنەلۆگەی لە نێو دەقەکە مەزرێندراوە لە نێو ڕۆمانی کورتیشدا بەدی دەکرێ لە ڕووی هەوڵدان بۆ دەرخستنی سروشتی کەسێتی پاڵەوان و کەسانی دیکەی نێو دەقەکە. ئەم لایەنانە لە سروشتی دەقەکەی" مەسەلەی ویژدان" دا وەهامان لێ دەکات ئێمەیش ئەم دەقە بە ڕۆمانێک دابنێین، بەڵام ڕۆمانێکی کورتی تەواو نەکراو.

پەراوێزەکان

(١) اقاصيص مترجمة، المجلد العشرين لمجلة المعلم الجديد، ل ٤

(٢) رشاد رشدي- فن القصة القصيرة، مطبعة دار العودة، بيروت. ط ٢ ١٩٧٥، ل ١٢

(٣) د. احمد كمال زكي - ازمة القصة القصيرة في مصر. مجلة عالم الفكر. القاهرة ,١٩٦٧ل ٥-٥١

(٤) ايان وات - ظهور الرواية الانجليزية، ترجمة : د. يؤئيل يوسف عزيز، ل ٧

(٥) رولان برونوف وريال اونيلية- عالم الرواية. ترجمة : نهاد التكرلي، ل ٢١

(٦) احمد محمد عطية _ الرواية السياسية، مؤسسة مطابع معتوق، بيروت، بلا عام طبع، ل ٧

(٧) جورج لوكاش - نظرية الرواية، ترجمة : الحسين سحبان. منشوورات التل- المغرب. ط ١ ، ,١٩٨٨ ل ٥٦ ، ٦٢، ٨٣

(٨) د. سالم احمد الحمداني - مذاهب الادبي الغربي و مظاهرها في الادبي العربي الحديث، ل ١٦٨

(٩) مورس شرودر واخرون- نظرية الرواية. ترجمة: د. محسن جاسم الموسوي. منشورات مكتبة التحرير، بغداد، ١٩٨٦، ل ٢٢

(١٠) جلن بير - الرومانس، ترجمة : د. عبدالواحد لؤلؤة، ل ٢٤

(١١) مورس شرودر واخرون: نظرية الرواية، ترجمة: د. محسن جاسم الموسوي، ل ٢٦

(١٢) هەمان سەرچاوە، ل ٥١

(١٣) هەمان سەرچاوە، ل ٧٣

(١٤) هەمان سەرچاوە، ل ١٤

(١٥) ارنولد كيبتل - مدخل إلي الرواية الانجليزية ترجمة: هاني الواهب، ل ٣٥

(١٦) د. مكارم العمري _ الرواية الروسية في القرن التاسع عشر، ل ١٢

(١٧) هەمان سەرچاوە، ل ١١-١٢

(١٨) حیکمەت محەمەد کەریم - ئاستەنگی ڕۆمان لە ئەدەبی کوردیدا، گۆڤاری نووسەری کوردستان ژمارە ١٧ ساڵی ١٩٩٠، ل ٢٨

(١٩) هەمان سەرچاوە، ل ٢٨

(٢٠) د. هیوا عومەر ئەحمەد – چۆن لە ڕۆمان بگەین؟ گۆڤاری کاروان، ژ/ ١٩٩٢،١،ل ٤

(٢١) هەمان سەرچاوە، ل ٨، ٩

(٢٢) فن كتابة الاقصوصة، ترجمة : كاظم سعدالدين، مقالة ميسيون وايت، الموسوعة الصغيرة، العد ١٦، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٨ ل ٧

(٢٣) د. سيد حامد النساج – القصة القصيرة، سلسلة كتابك، دار المعارف ، مصر ١٩٧٧، ل ٢١ – ٢٢

(٢٤) د. هیوا عومەر ئەحمەد – چۆن لە ڕۆمان بگەین، ل ٩

(٢٥) البرفيسور أ. لافيرسكي – في سبيل الواقعية، ترجمة : د. جميل نصيف، ل ١٦

(٢٦) د. سيد حامد النساج – القصة القصيرة، ل ٢٧

(٢٧) حسێن عارف – ئایا ڕاستە کە شار ڕۆمان نییە؟ گۆڤاری بەیان ، ژ /١٤٧، ئەیلولی ١٩٨٨، ل ٥٩

(٢٨) د. سيد حامد النساج – القصة القصيرة، ل ١٧

(٢٩) هەمان سەرچاوە، ل ١٢

(٣٠) هەمان سەرچاوە، ل ١٢

(٣١) هەمان سەرچاوە، ل ٢٥

(٣٢) احمد محمدالعطية– الرواية السياسية ، ل ١٦١

(٣٣) د. سيد حامد النساج– القصة القصيرة ، ل ٢١–٢٢

(٣٤) هەمان سەرچاوە، ل ٢٣

(٣٥) هەمان سەرچاوە، ل ٢ ,

(٣٦) ئەحمەد موختار جاف – مەسەلەی ویژدان. پێشەکی و لێکۆڵینەوە دکتۆر ئیحسان فوئاد، ل ٦١

(٣٧) احمد مختار الجاف – مسالة الضمير، ترجمة،عادل كرمياني، مطبعة فنون بغداد ,١٩٨٩ ل ٢٤ –٢٥

(٣٨) هەمان سەرچاوە، ل ٧

(٣٩) د. عبدالاله احمد – نشاة القصة وتطورها في العراق. مطابع دار الشؤون الثقافية. بغداد. ١٩٨٦، ل ١٣٩